12. *ДА СБУ*, ф. 13, спр. 55663, т. 1, арк. 10.
13. *Там само.* – Ф. 5, спр. 62249, арк. 42.
14. *Малаков Д. В.* Київ. 1941–1943: Фотоальбом. – К.: Вид-во «Кий», 2000. – С. 121.
15. *ДА СБУ*, ф. 2, оп. 7, № за оп. 4, спр. 44, т. 1, арк. 232–235.
16. *Боляновський А.* Назв. праця. – С. 135; *Егерс Е. В.* Указ. соч. – С. 19–21.
17. *ДА СБУ*, ф. 5, спр. 64353, арк. 19 зв., 22 зв., 25–26.
18. *Там само.* – Ф. 5, спр. 19288, арк. 11–50.
19. *Там само.* – Спр. 57649, т. 2, арк. 19–21, 58–60.

SUMMARY

In article the quantity and structure of Ukrainian support units of German Armed Forces in Reichskommissariat of Ukraine in 1941–1943 are described. Structure, armaments, subordination and activities of Ukrainian units, those completing and supplying principles are studied here. The exploration is based on little-known documental materials of State Archive of Security Service of Ukraine.

УДК (051)"1948/1953"

Тамара ДОРОХІНА,
пошукач Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»: ЗАСНУВАННЯ ТА ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ (1948–1953)

Часопис «Визвольний шлях» був заснований як «ідеологічний тереновий» [1]. У вихідних даних першого номеру журналу міститься стисла інформація про видавця: Пропагандистську і суспільну референтуру ЗЧ ОУН. Видання виникло у період переходу української преси від «живих газет», що розповсюджувалися в кількох копіях, надрукованих на машинці, до циклостилевих* видань накладом 100 і більше примірників.

Подібним чином розвивалася українська таборова преса в Західній Німеччині та Австрії [2], а також Великій Британії. Вочевидь це пояснюється тим, що в межах останньої українські політичні організації мали порівняно слабшу організаційну та фінансово-матеріальну базу, ніж у Східній та Центральній Європі. До того ж приплив українських емігрантів у Велику Британію почався тільки після завершення Другої світової війни [3].

Протягом 1946–1947 рр. до Великої Британії прибули з Італії колишні українські вояки польського корпусу генерала Владислава Андерса та полонені з української стрілецької дивізії «Галичина» загальною кількістю близько 15 тис. чол. У 1947–1948 рр. з британської зони окупації в Західній Німеччині та Австрії до Об'єднаного Королівства переїхали понад 20 тис. українців. Вони були завербовані спеціальними комісіями для роботи у Великій Британії, але залишалися на становищі переміщених осіб.

Українці – колишні військовослужбовці з корпусу генерала Андерса, що воювали на боці антигітлерівської коаліції в Північній Африці та Італії, були фактично зрівняні в правах із

*Видання, що друкувалися за допомогою ротаційних машин, подібно до газет (*Прим. ред.*).

© *Т. Дорохіна, 2005*

британцями. Полонені з дивізії «Галичина» та переміщені особи після трьох років (1947–1950) регламентованої праці, переважно в сільському господарстві та на британських заводах і фабриках, де бракувало робочих рук, ставали вільними робітниками і працювали за наймом. Пізніше вони перебралися до великих індустріальних центрів і працювали на текстильних фабриках, у транспорті та інших галузях промисловості, переважно як малокваліфіковані робітники.

Загальна кількість українців у середині 50-х років XX ст. у Великобританії становила 25–30 тис. чол., з них тільки 10 % жінок. Це спричинило масові міжнаціональні шлюби українців з німкенями, італійками, польками та представницями інших еміграційних громад, що стало одним із найважливіших чинників асиміляції українців у Великій Британії.

На початку 50-х років більшість українців мешкали у великих містах, зокрема в Бері, Бірмінгемі, Болтоні, Брадфорді, Ковентрі, Лідсі, Манчестері, Ноттінгемі, Олдгемі, Рочдейлі та інших у робітничих гуртожитках, найманих квартирах тощо. Лише невелика їх частка мали власне житло.

Організаційно колишніх вигнанців об'єднував Союз українців у Британії (СУБ), заснований у 1945–1946 рр. [4]. Протягом 1948–1949 рр. до нього належали близько 20 тис., а в 1955 р. – 10 тис. чол. СУБ перебував під ідейним впливом ОУН та гетьманського руху. У Великій Британії було також кілька організацій українських комбатантів (військових): Об'єднання бувших вояків-українців та Союз бувших вояків-українців. Такою в загальних рисах була потенційна читацька аудиторія «Визвольного шляху» в Об'єднаному Королівстві наприкінці 40-х – у першій половині 50-х років XX ст.

«Визвольний шлях» спершу видався циклостилевим способом на правах рукопису. Перші чотири числа мали обсяг 14–17 сторінок. Значну частину цих номерів часопису становили передруки з інших українських закордонних видань [5]. Бракувало оригінальних матеріалів і статей. Недаремно редакція часопису в квітні 1948 р. звернулася до читачів із закликом не тільки передплачувати видання, а й надсилати розвідки та матеріали [6]. У широкому сенсі йшлося про необхідність організувати кореспондентський зв'язок та залучити більш широке коло дописувачів.

З п'ятого номера (травень 1948 р.) обсяг журналу помітно зріс – до 20–27 сторінок. Відтоді в часописі публікували огляди світових подій, передусім з приводу зростаючої конфронтації між США та СРСР. Друкували також матеріали, присвячені аналізу підсумків Другої світової війни, зокрема стратегії і тактиці ведення бойових дій. Так, було викладено основні положення відомої праці генерала Фуллера «Друга світова війна 1939–1945 рр.» [7].

На рубрики і відділи журнал практично не структурувався. Переважали матеріали з національно-патріотичної проблематики, зокрема нотатки, присвячені подіям Української революції 1917–1921 рр. [8]. Чільне місце займали праці провідників націоналістичного руху, зокрема С. Бандери [9], Я. Стецька та ін. Чимало публікацій стосувалося історії ОУН, її стратегії і тактики, ставлення до різних політичних процесів тощо [10]. Значна увага приділялася подіям на теренах Радянської України: збройній боротьбі УПА [11], становищу населення в різних регіонах, політиці тоталітарного режиму тощо. Зазвичай таку інформацію подавали у вигляді невеликих нарисів чи матеріалів, у тому числі передруків документів ОУН [12]. Інколи вміщували уривки спогадів про голодомор 1932–1933 рр. [13], репресії, які проводили органи НКВС [14], тощо, але таких публікацій було відносно небагато.

У тематичному плані розглядалися репресивні заходи радянського режиму, національна та соціально-економічна політика Москви. Більшість таких матеріалів мали виразне пропагандистсько-політичне забарвлення.

На сторінках журналу широко обговорювалися проблеми українського еміграційного життя, зокрема в Об'єднаному Королівстві [15]. Інтенсивні дискусії викликало питання про призначення та роль української повоєнної еміграції [16]. Частина дописувачів вважали за необхідне продовжувати активну боротьбу з «Совєтами» й обмірковували її можливі форми на еміграції. Натомість інші автори вважали за доцільне обговорити питання глибшої інтеграції до британського суспільства і закликали вести боротьбу з радянським режимом у межах акцій громадського протесту, пропаганди, агітації та інформування місцевої громадськості щодо реального становища в СРСР. Водночас на початку 50-х років гостро постала проблема збереження етнокультурної самобутності української громади в Британії та в соціокультурному середовищі інших західноєвропейських та північноамериканських країн [17].

У 12-му номері журналу за 1948 р. було вміщено повідомлення редакційної колегії про зміну періодичності виходу «Визвольного шляху»: замість щомісячного раз на два тижні. Це мотивувалося браком української періодичної преси на континенті й у Великій Британії [18]. Однак ситуація в 1949 р. практично не змінилася: й надалі відчувався брак спеціальних статей. З-поміж опублікованих матеріалів домінували пропагандистські нотатки, публіцистика, міжнародна хроніка й огляди життя в радянській Україні.

Редакції «Визвольного шляху» так і не вдалося впродовж 1949 р. перейти на випуск двотижневика. Натомість протягом 1949 р. вийшло 15 номерів журналу в 12 випусках. Порядкова нумерація часопису в тому році досить плутана. Зокрема, було видано три здвоєні (по два номери в одному) випуски: № 1-2, № 3-4, 5-6. Водночас за № 6 вийшов іще один випуск, а за номером 11 – два окремі випуски (відповідно у вересні та жовтні)*. Вочевидь це сталося через технічне непорозуміння, адже умови випуску друкованої продукції були надзвичайно складними, а редакційну роботу виконувала невелика кількість співробітників. Доцільно наголосити, що журнал у 1949 р. кардинально не змінився, хоча його обсяг дещо зріс – до 25–40 сторінок.

Подібну тенденцію спостерігаємо і в 1950–1951 рр., коли обсяг часопису зростає до 40–50, а окремих номерів – до 60 сторінок**. Однак його зміст і далі складався переважно з пропагандистсько-агітаційних матеріалів, інформаційної хроніки діяльності УПА й життя на теренах еміграції. Чимало матеріалів присвячено історичній тематиці, зокрема подіям Української революції 1917–1921 рр., життю в радянській Україні 20–30-х років, відомим діячам (С. Петлюрі [19], Є. Коновальцю [20] та ін.). Вміщувалися уривки з творів теоретиків націоналізму Д. Донцова [21], М. Міхновського та ін.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х років XX ст. «Визвольний шлях» досить докладно висвітлював діяльність Антибільшовицького блоку народів (АБН), створеного з ініціативи ОУН на таємній конференції в житомирських лісах у листопаді 1943 р. за участі делегатів від 12 народів [22]. Однак реально діяльність АБН розгорнулася у післявоєнний час. З 1948 р. цю міжнародну організацію очолив Я. Стецько. Тож акції та заходи АБН, його програмні документи, співпраця різних антирадянських національних організацій відтоді перебували в центрі уваги часопису [23].

Дедалі частіше в журналі порушували питання щодо можливої Третьої світової війни в умовах біполярної конфронтації. Передусім у публікаціях часопису з цієї проблематики домі-

З метою упорядкування випуски «Визвольного шляху» 1949 р., яким помилково надано однакові порядкові номерні ідентифікатори, позначено в бібліографічних посиланнях відповідно як № 6 та № 11*.

**Наприклад, подвійний № 4-5 за 1951 р.

нує український чинник, хоча її тематичний діапазон вельми широкий: технологічно-військові, соціально-політичні, економічні, геополітичні та інші аспекти [24]. Розглядалися також різні можливі сценарії цієї війни, ймовірні театри бойових дій, перспективи застосування ядерної та хімічної зброї тощо. Особлива увага приділялася перспективі українських земель у разі початку нової світової війни.

Значне зацікавлення спостерігалося щодо тогочасних зовнішньополітичних доктрин західних країн, зокрема відомої доктрини стримування радянської експансії Джорджа Кеннана [25]. Вона піддавалася гострій критиці на сторінках «Визвольного шляху», оскільки в ній не враховувалася національна специфіка різних регіонів СРСР, зокрема фактично ігнорувалося українське питання. Зауважимо, що різко полемічний тон щодо доктрини Дж. Кеннана властивий багатьом публікаціям, хоча загальне ставлення до країн західного світу загалом було досить позитивним. Дедалі частіше порушувалося питання про необхідність пильної уваги до західної політичної думки у зв'язку з українською проблематикою, зокрема щодо врахування нових реалій повоєнного світу [26].

Помітне місце в журналі займала ювілейна тематика, зокрема розвідки, присвячені річницям певних подій. Так, публікувалися спеціальні нотатки про відомий бій під Крутами 16 (29) січня 1918 р. кількох українських сотень Першої Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького та Студентського куреня, сформованого з добровольців-студентів і гімназистів, що виступили проти більшовицьких частин, які йшли на Київ [27]. Подібні публікації вміщено до річниці Акту проголошення Української держави 30 червня 1941 р., ініційованого ОУН на чолі з С. Бандерою [28]; надруковано статті до роковин визначних українських діячів, у тому числі Д. Донцова [29], М. Лисенка [30], Т. Шевченка [31], митрополита А. Шептицького [32].

Статті з радянської історії здебільшого публіцистичні або пропагандистсько-агітаційні. До таких, наприклад, можна віднести публікацію про партійну опозицію Миколи Скрипника [33], голодомор 1932–1933 рр. [34]. Порушувалося також питання про становище УРСР в СРСР. Зокрема стверджувалося, що, незважаючи на формальне збереження деяких атрибутів державності УРСР як союзної республіки, вона була фактично повністю ліквідована більшовицьким режимом [35]. Уміщувалися розвідки та матеріали, присвячені недавнім воєнним подіям, що безпосередньо стосувалися українських земель. Зокрема, було опубліковано цікаву розвідку про виселення українців з Лемківщини у 1944–1945 рр. [36].

Доцільно зауважити, що і на початку 50-х років чільне місце на сторінках журналу відводилося висвітленню бойових дій УПА. Вочевидь багато дописувачів розуміли, що на західноукраїнських землях відбуваються переломні події і збройна боротьба УПА з радянським режимом переходить у критичну фазу. Зокрема, використання регулярних частин Радянської Армії проти підрозділів УПА призводило не тільки до великих втрат серед українських воїнів, а й примушувало замислитися щодо віддалених перспектив боротьби. Тому в публікаціях початку 50-х років дедалі більше поряд із героїко-патріотичними трапляються трагічно-драматичні мотиви та сюжети [37].

Значна кількість авторів і дописувачів «Визвольного шляху» наприкінці 40-х – на початку 50-х років маскувалися під псевдонімами та криптонімами, оскільки побоювалися за долю рідних, що залишилися в СРСР, та помсти радянських спецслужб. Нотатки, статті й матеріали розміщували в довільному порядку і на початку 50-х років XX ст., що свідчить про відсутність у журналі рубрик чи відділів.

З 1950 р. у часописі друкувалися великі статті з продовженнями у кількох номерах. Це, зокрема, праця Лева Шанковського, присвячена військовій

історії козацтва кінця XVIII – першої половини XX ст. [38], С. Хмеля «Українська партизанка» [39], а також велика студія до ювілею виходу відомого твору маркіза Астольфа де Кюстіна «Миколаївська Росія» [40]. В останній розвідці проводилися широкі паралелі між враженнями французького мандрівника та літератора де Кюстіна про Російську імперію за доби імператора Миколи I [41] й тогочасною радянською дійсністю. На численних прикладах автор доводив, що тоталітарний режим у СРСР є логічним продовженням московського царату.

Одночасно на початку 50-х років у журналі помітно зросла частка публікацій з науково-історичної, культурно-освітньої, соціогуманітарної проблематики. Друкувалися розвідки про українські звичаї та обряди [42]. Порушувалися питання про визначні політичні рухи та доктрини з перспективи української національно-визвольної думки тощо [43]. Зростання уваги до українських наукових та літературних новинок засвідчує бібліографічна нотатка про важливий науково-дослідний проект учених-емігрантів – підготовку «Енциклопедії українознавства» [44].

З початку 50-х років на сторінках часопису з'являються добротні фахові розвідки відомих науковців: Г. Ващенка про освіту в радянській Україні [45]; Д. Горняткевича про малярські роботи Т. Шевченка [46]; П. Курінного про відсутність радянської наукової продукції в західному академічному світі [47], археологічні пам'ятки Львова [48] та Т. Шевченка як дослідника пам'яток української культури [49]; М. Мухина про ідейні впливи М. Драгоманова на А. Кримського [50]; О. Оглоблина про історію української історичної науки 20–30-х років XX ст. [51]; Н. Полонської-Василенко про Русь-Україну і її зв'язки з країнами Європи [52] та про короля Данила [53]; Л. Полтави про критику В. Бєлінським відомої студії М. Маркевича «История Малороссии» (М., 1842–1843. Т. 1–5) [54]; князя І. Токаржевського-Карашевича про княжу добу української історії [55], Запорозьке низове військо [56], гетьмана І. Мазепу [57], рід Орликів [58] та Полтавський бій 1709 р. [59]; В. Щербаківського про теорії етногенезу українського народу [60], про походження назви «Русь» [61] та про тримененний хрест і його поширення в Україні [62]; В. Янева про етнопсихологічні мотиви в творчості М. Костомарова [63] та ін. Привертають увагу й соціологічні публікації Володимира Янева, який аналізує соціальну структуру радянського суспільства, зокрема обстоює тезу про фактичне створення нового стану – партійних чиновників та висуванців [64]. Зазначені роботи можна розглядати як своєрідну предтечу західних політологічних праць про виникнення соціального прошарку партійної номенклатури (партократії) в Радянському Союзі. Варто відзначити й інші публікації В. Янева з психології та соціології, зокрема про вплив окциденталізму та орієнталізму на історичну долю України [65], в'язничні переживання Т. Шевченка [66], етнопсихологічні риси українців [67].

У журналі з'явилися й твори художньої літератури, поезії, критика белетристичних праць тощо. Поява наукових публікацій та белетристики свідчила про поступову зміну профілю «Визвольного шляху», який з органу національно-визвольної думки агітаційно-пропагандистського спрямування поступово набирав рис літературно-наукового журналу.

Зі здвоєного випуску «Визвольного шляху» № 4-5 (1951 р.) можна зрозуміти, що часопис видавала Ukrainian Publishers Ltd (Українська видавнича спілка), що розміщувалася за адресою 28 Minister Road London, N. W., 2. Починаючи з № 7 за той самий рік журнал переходить від циклостилевого способу видання до звичайного типографського друку. Тоді ж було встановлено постійний обсяг видання – 40 сторінок, який зберігався до середини

1953 р., та оголошується передплата: на 1 рік – 18 британських шилінгів, півріччя – 9, 3 місяці – 4 шилінги 6 пенсів, 1 місяць – 1 шилінг 6 пенсів. З № 6 за 1953 р. обсяг часопису збільшився до 48 сторінок.

Ще одним помітним виявом еволюції журналу є істотне збільшення частки мемуаристики. Спогади здебільшого друкували у вигляді уривків, але їх тематика істотно розширилася. Зокрема, це мемуарні нариси учасників національно-визвольних змагань [68], спогади українського дипломата тих часів князя І. Токаржевського-Карашевича [69], свідчення очевидців колективізації [70], уривки з родинної хроніки Аркасів [71] тощо. Досить великі за обсягом спогади публікувалися в кількох номерах. До таких слід віднести спогади Вадима Щербаківського про відомого художника Василя Кричевського [72] та спомини невідомого автора, який приховував своє ім'я під псевдонімом «О-ко П.», про практику слідства й репресії радянських каральних органів [73]. Друкувалися розвідки і з традиційної проблематики, зокрема виступи чільних провідників ОУН [74], нотатки про політичні й програмні завдання цієї організації [75]. Публікувалися також розвідки й матеріали до історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. [76] та про учасників українського націоналістичного руху 20-х років XX ст. [77].

З 1954 р. обсяг «Визвольного шляху» збільшився до 112 сторінок. Журнал видавався вже стандартним книжковим форматом, який із незначними змінами зберігався до кінця 80-х років XX ст. Зросла кількість опублікованих у ньому белетристичних творів та поезій. Це, зокрема, твори Миколи Зерова, Юрія Клена (Освальда Бурґардта), Василя Кучера, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка, Софії Наумович, Олега Ольжича, Максима Рильського, Ярослава Славутича, Олени Теліги, Юрія Яновського. З'явилися й переклади з інших мов, зокрема уривки з праць Альбера Камю й інших популярних на той час західних авторів. Істотно зросла частка наукових розвідок та матеріалів. Відтак на межі 1953–1954 рр. закінчився початковий період історії журналу. «Визвольний шлях» остаточно перетворився на суспільно-політичний та науково-літературний місячник з багатогранною тематикою, який посідає чільне місце в українській еміграційній та діаспорній періодиці [78].

Таким чином, розглянувши перший період з історії часопису «Визвольний шлях», можемо дійти висновку, що журнал пройшов типовий для української повоєнної періодичної преси шлях: від циклостилевого видання, орієнтованого на потреби переміщених осіб, до часопису універсального спрямування, який враховував різноманітний спектр вимог і зацікавлень всієї громади українців-емігрантів Об'єднаного Королівства Великої Британії й Північної Ірландії. Це було зумовлено багатьма чинниками: глибшою інтеграцією української громади в суспільне життя Великої Британії, розширенням на початку 50-х років її інтелектуальних і культурно-освітніх потреб, переглядом поглядів про близьку воєнну конфронтацію західних країн з СРСР, які панували наприкінці 40-х років, становленням матеріально-організаційної бази видання тощо. Еволюція редакційної концепції «Визвольного шляху» відбувалася шляхом поєднання традиційної націоналістичної спрямованості часопису з широкими науковими та літературними експериментами, орієнтованими на ширший читацький загал, і спиралася на залучення до співпраці з журналом відомих українських науковців, публіцистів та літераторів. Однак протягом 1948–1953 рр., незважаючи на кардинальні зміни в проблемно-тематичному спектрі публікацій та розширення типо-видового складу журнальних розвідок, у «Визвольному шляху» не сформувалася структура відділів і рубрик.

Загалом фаховий рівень наукових статей, опублікованих у «Визвольному шляху» в окреслений період, був досить високим. Однак частина їх містять елементи публіцистики, мемуарів або автобіографічних нарисів, а також наукової популяризації. Частково це пояснювалося підвищеною ідеологізацією еміграційного життя, зокрема профілем журналу (суспільно-політичний та науково-літературний), який фактично поєднував кілька напрямів діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Від Видавництва* [про започаткування журналу «Визвольний шлях»] // Визвольний шлях (далі ВШ). – 1948. – № 1. – С. 1.
2. *Маруняк В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: У 2 т. – Мюнхен, 1985. – Т. 1. Роки 1945–1951. – С. 225.
3. *Українці* у Великій Британії // ВШ. – 1952.– № 2. – С. 33–34.
4. *Р. Б.* Початки Союзу Українців у В. Британії // ВШ. – 1951.– № 2. – С. 38–39.
5. Див.: *Е. П.* Україна в боротьбі. Боротьба українського народу на східноукраїнських землях в роках 1941–1945 [передрук з «Українського слова» (Буенос-Айрес. – 1947. – № 14)] // ВШ. – 1948. – № 1. – С. 11В–12; *Кр-ий.* Мазепа (про повстанського командира в рядах УПА) [скорочений передрук «До зброї» (1947. – № 5)] // ВШ. – 1948. – № 3. – С. 11–15; *В-к.* За ясність позицій [скорочений передрук з «Визвольної політики» (Ч. 6-7)] // ВШ. – 1948.– № 1. – С. 5–9.
6. *До всіх* читачів журналу «Визвольний шлях» // ВШ. – 1948. – № 4. – С. 1.
7. *Т. С.* Стратегічні і тактичні підсумки (За книжкою генерала Фуллера «Друга світова війна 1939–1945 рр.») // ВШ. – 1948. – № 9. – С. 16–18; № 10. – С. 19–22; № 11. – С. 20–22.
8. *Оттмар Д.* 31-го серпня 1919 року // ВШ. – 1948. – № 8. – С.11–13; *П. К.* Трагедія під Базаром (3 роковини розстрілу більшовиками 359-ох українських вояків під Базарами на Волині) // ВШ. – 1949.– № 13. С. 8–10.
9. *Бандера С.* Друзі націоналісти-революціонери [витяг зі «Слова до Українських націоналістів-революціонерів за кордоном»] // ВШ. – 1948. – № 11. – С. 1–3; *Його ж.* Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном (Витяги) // ВШ. – 1948. – № 10. – С. 1–3; *Привіт* Степана Бандери до ООЧСУ–Америка [31 серпня 1947 р. до 1 річного з'їзду ООЧСУ] // ВШ. – 1948. – № 1. – С. 9–10.
10. *Ізіна Яр.* Ідеї ОУН та «ворожість східняків» // ВШ. – 1948. – № 6. – С. 10–12; *Його ж.* ОУН і «східняки» // ВШ. – 1948. – № 7. – С. 9–12; *Осипенко А.* Вклад ОУН у справу творення і розбудови УПА // ВШ. – 1949. – № 1-2. – С. 9–14.
11. *Лебедь М.* За що борється УПА // ВШ. – 1948. – № 2. – С. 8–9; *Ч. Н.* Липневий день [про бій куреня УПА «Холодний Яр» з частинами радянської армії] // ВШ. – 1948. – № 5. – С. 14–16.
12. *До ситуації* в Україні [в Києві] // ВШ. – 1948. – № 1. – С. 13–14; *До становища* в СССР (Уривок краєвої «інструкції до міжнародного становища», виданої ОУН в червні 1948 р.) // ВШ. – 1949. – № 3-4. – С. 25–26; *Життя* Закарпаття під совєтською окупацією (з крайових звітів) // ВШ. – 1949.– № 14. – С. 18–21; *Ізіна Яр.* Один із багатьох наших рахунків большевицьким катам // ВШ. – 1948. – № 2. – С. 14; *Його ж.* Статистика розстріляних НКВД // ВШ. – 1948. – № 11. – С. 9; *Каганович* знову в Україні... // ВШ. – 1949. – № 3-4. – С. 19–23; *Оттмар Д.* «Нове» в російській концепції [про національну політику радянського режиму] // ВШ. – 1948. – № 8. – С. 3–4; *Його ж.* 30 років рабовласницького декрету [про націоналізацію промисловості в Радянській Росії] // ВШ. – 1948. – № 10. – С. 6–8; *Його ж.* Совєтизація української культури // ВШ. – 1948. – № 7. – С. 12–16; *Його ж.* Україна в економічному комплексі Московщини // ВШ. – 1948. – № 4. – С. 13–14; № 5. – С. 16–18; *П. К.* Дві господарки СССР // ВШ. – 1949. – № 3-4. – С. 10–12; *Його ж.* Голод – метода панування большевиків [про голодомор та скруту з продуктами харчування в Україні протягом 30-х ро-

ків XX ст.] // ВШ. – 1948. – № 13. – С. 8–10; *Його ж.* Концтабори – політично-економічний большевицький розрахунок // ВШ. – 1948. – № 12. – С. 6–9.

13. *О. С.* Я бачив пекло (уривок) [про голодомор 1933 р. у Харкові] // ВШ. – 1948. – № 10. – С. 22–24.
14. *Його ж.* У пастці (уривок з розділу твору «Всі дороги вели до НКВД») // ВШ. – 1948. – № 11. – С. 22–23.
15. *Обіжник* Головної Управи Об'єднання Українських Комбатантів (20 трав. 1948 р.) // ВШ. – 1948. – № 12. – С. 11–12; *О. Д.* За здорові підстави суспільно-громадського життя [про загальні збори СУБ] // ВШ. – 1949. – № 7. – С. 19–20; *Його ж.* За правопорядок, розвиток і єдність українського суспільно-громадського життя [про діяльність СУБ] // ВШ. – 1950. – № 2. – С. 40–47.
16. *Боярич В.* На одному відтинку еміграційного життя і наших завдань // ВШ. – 1948. – № 8. – С. 15–57; *Бурлат А.* Кілька думок під увагу [про становище української еміграції в другій половині 40-х років XX ст.] // ВШ. – 1948. – № 6. – С. 12–14; *П. К.* Наші завдання на чужині // ВШ. – 1948. – № 4. – С. 7–8; *З парадоксів* еміграційного життя [про полеміку уердепівської та мельниківської еміграції] // ВШ. – 1949. – № 6*. – С. 24–25.
17. *Ломацький М.* За національне збереження нашої еміграції // ВШ. – 1952. – № 7. – С. 15–16; *Суходоля М. Л.* Сучасний стан української політичної еміграції та її завдання на чужині (порядком обговорення) // ВШ. – 1952. – № 1. – С. 21–30.
18. *Від видавництва.* До передплатників і читачів журналу «Визвольний Шлях» [про зміну періодичності видання журналу] // ВШ. – 1948. – № 12. – С. 1.
19. *В. А. Ш.* Образ скомульованої ідеї [С. Петлюра] // ВШ. – 1951. – № 4-5. – С. 1–5.
20. *В. В.* Євген Коновалець // Там само. – С. 5–7.
21. *Донцов Д.* Патріотизм і характер // ВШ. – 1949. – № 7. – С. 10–11; № 8. – С. 7–9; *Його ж.* Два патріотизми // ВШ. – 1950. – № 5. – С. 23–25; № 6. – С. 21–23; № 7. – С. 14–16; № 10. – С. 29–30; *Його ж.* Хто має вести? // ВШ. – 1952. – № 8. – С. 2–8.
22. Див.: *До десятиліття* Антибольшевицького Блоку Народів // ВШ. – 1953. – № 11. – С. 4–6.
23. *АБН* розбудовує свої сили // ВШ. – 1948. – № 11. – С. 7–9; *Боярич Б.Р.* Зла воля – чи політична неграмотність? [про діяльність і завдання АБН] // ВШ. – С. 9–12; *Визвольна* революція народів АБН // ВШ. – 1948. – № 2. – С. 4–6; № 3. – С. 4–5; № 4. – С. 2–6; *З Маніфесту* Конгресу молоді АБН // ВШ. – 1948. – № 12. – С. 1–2; *З. К.* Що таке АБН і його цілі? // ВШ. – 1950. – № 9. – С. 33–35; *Кн. Т.* З приводу конгресу АБН // ВШ. – 1954.– № 4. – С. 3–4; *Мар., сот-к УПА.* Боротьба АБН з большевизмом // ВШ. – 1949. – № 5-6; *Меморіал* АБН до міністра закордонних справ США // ВШ. – 1949. – № 9. – С. 18–19; *Ми* – Антибольшевицький Блок Народів (З маніфесту комітету АБН) // ВШ. – 1948. – № 13. – С. 1; *Натальчук О.* Антибольшевицька ліга освобождення народів (АЛОН) // ВШ. – 1948. – № 4. – С. 1–2; *П. К.* АБН і наша праця за кордоном // Там само. – № 5. – С. 2–4; *Привітальне* слово голови ЦК АБН, Ярослава Стецька на святі словацької державності // ВШ. – 1950. – № 3. – С. 36–37; *У. Ж.* АБН на світовій арені (Велика маніфестація АБН у Мюнхені) // ВШ. – 1951. – № 7. – С. 27–30.
24. *Є. О.* Українська державність і західний світ // ВШ. – 1953.– № 4. – С. 7–8; *І. М., полковник.* Майбутня війна у світлі досвіду з минулої війни // ВШ. – 1953. – № 9. – С. 17–20; *Карбович З.* Україна на світовій шахівниці // ВШ. – 1951. – № 3. – С. 5–8; *М. М.* Українська національна революція і Третя світова війна // ВШ. – 1950. – № 8. – С. 18–20; № 9. – С. 9–11; *Озерко Б.* Захід, Росія і українська визвольна справа // ВШ. – 1953. – № 10. – С. 3–7.
25. *Озерський Є.* Десять запитів до містера Дж. Кеннана [про американську доктрину стримування і українське питання] // ВШ. – 1951.– № 12. – С. 2–8; *Пеленський Я. З.* Аспекти американської зовнішньої політики (дві публікації визначних репрезентантів американської політичної думки [Роберт Гафт і Джордж Кеннан]) // ВШ. – 1953. – № 3. – С. 31–34.
26. *Одрач Ф.* Українська визвольна думка на тлі повоєнної політики західного світу // ВШ. – 1950.– № 3. – С. 7–9.
27. *Мох.* Як прийшло до 29 січня 1918 р. [Крути] // ВШ. – 1950. – № 1. – С. 9–13; *О. Д.* Чому Крути? // ВШ. – 1950. – № 1. – С. 16–17.
28. *Акт* 30 червня 1941 // ВШ. – 1952. – № 6. – С. 1–5.

29. *70-ліття* д-ра Дмитра Донцова // ВШ. – 1953. – № 9. – С. 9–10; *Lector.* Невтомний сурмач борні [Д. Донцов] // ВШ. – 1953. – № 11. – С. 6–7.
30. *Щербаківський В.* До сорокових роковин смерті М. В. Лисенка // ВШ. – 1952. – № 12. – С. 25–31.
31. *В роковини* генія України [Т. Г. Шевченко] // ВШ. – 1950. – № 3. – С. 5–6.
32. *Горняткевич Д.* Митрополит Андрей Шептицький // ВШ. – 1954. – № 12. – С. 5–19.
33. *Б. О.* Як розуміти Скрипника і його опозицію // ВШ. – 1950. – № 5. – С. 9–10.
34. *Ващенко Г.* Жахливий злочин Москви (голод на Україні 1932–1933 рр.) // ВШ. – 1952. – № 12. – С. 5–7.
35. *Олежко Н. Ю.* Українська державність під большевиками (Історичні замітки до ліквідації большевиками української державності) // ВШ. – 1953. – № 4. – С. 15–18.
36. *Як почалась* виселенча акція на Лемківщині? [про виселення українців у 1944–1945 рр. з Лемківщини] // ВШ. – 1950. – № 1. – С. 40–43.
37. *Крилач.* З боєвих дій УПА // ВШ. – 1950. – № 1. – С. 45–47.
38. *Шанковський Л.* Козацька проблема // ВШ. – 1950. – № 5. – С. 38–40; № 6. – С. 29–34; *Його ж.* Козацьке питання [продовження попередньої розвідки] // ВШ. – 1950. – № 7. – С. 26–29; № 8. – С. 37–39; № 9. – С. 35–37; № 10. – С. 31–34; № 11. – С. 35–39; № 12. – С. 37–38; 1951. – № 1. – С. 26–29.
39. *Хмель С.Ф.* Українська партизанка [скорочений передрук праці]// ВШ. – 1954. – № 8. – С. 81–90; № 9. – С. 83–92; № 10. – С. 63–74; № 12. – С. 75–81; 1955. – № 1. – С. 64–73; № 2. – С. 55–61; № 4. – С. 62–68.
40. *М.* З нагоди ювілею книги де Кюстіна // ВШ. – 1953. – № 1. – С. 24–27; № 2. – С. 24–30; № 3. – С. 23–26; № 4. – С. 26–30; № 5. – С. 25–28; № 6. – С. 25–27; № 7. – С. 23–26; № 8. – С. 27–31; № 9. – С. 31–34; № 10. – С. 39–45; № 11. – С. 35–37; № 12. – С. 34–37.
41. Див.: *Кюстин А.* Николаевская Россия: Пер. с фр. – М., 1990. – 351 с.
42. *К. А.* Українські звичаї і традиції // ВШ. – 1950. – № 9. – С. 16–17.
43. *Трихрест М.* Український соціалізм – тягло московського імперіалізму // ВШ. – 1950. – № 11. – С. 10–14; № 12. – С. 15–21; 1951. – № 1. – С. 19–22; *Ковалевський М.* Українці на службі комунізму // ВШ. – 1953. – № 1. – С. 27–29.
44. *Велика* збірна праця українських науковців [про підготовку загальної частини «Енциклопедії українознавства»] // ВШ. – 1950. – № 3. – С. 44–45.
45. *Ващенко Г.* Освіта і виховання молоді в СССР // ВШ. – 1953. – № 1. – С. 21–23.
46. *Горняткевич Д.* Два малярські цикли Шевченка // ВШ. – 1954. – № 3. – С. 43–54.
47. *Курінний П.* Чому на світовому ринку немає наукових видань з СССР? // ВШ. – 1953. – № 2. – С. 16–18.
48. *Його ж.* Археологічне минуле княжого Львова // ВШ. – 1954. – № 5. – С. 43–55.
49. *Його ж.* Т. Шевченко, як дослідник пам'яток української культури // ВШ. – 1954. – № 3. – С. 55–56.
50. *Мухин М.* Чудацьке навернення [про ідейні впливи М. Драгоманова на А. Кримського] // ВШ. – 1951. – № 1. – С. 23–26; № 2. – С. 20–24; № 3. – С. 26–28.
51. *Мезько О.* [Оглоблин О. П.] Українська історична наука на совєтській Україні між двома світовими війнами // ВШ. – 1951. – № 4-5. – С. 36–41; № 6. – С. 27–33; № 7. – С. 17–22; № 8.– С. 9–12.
52. *Полонська-Василенко Н.* Київська держава і Захід // ВШ. – 1954. – № 1. – С. 22–26.
53. *Її ж.* Король Данило на тлі історичної доби // ВШ. – 1954. – № 9. – С. 77–82.
54. *Полтава Л.* В. Бєлінський про історію України [про критику «Истории Малороссии» М. Маркевича (М., 1842–1843. Т. 1–5)] // ВШ. – 1954. – № 8. – С. 109–110.
55. *Т. К.* [Токаржевський-Карашевич І., князь]. Доньки Ярослава Мудрого // ВШ. – 1952. – № 6. – С. 23–28; *Його ж.* Тесть Європи [про Ярослава Мудрого] // ВШ. – 1952. – № 2. – С. 17–20.
56. *Його ж.* Військо Запорозьке Низове // ВШ. – 1952. – № 11. – С. 27–32; № 12. – С. 20–24; 1953. – № 1. – С. 29–33; № 2. – С. 30–35.
57. *Його ж.* Гетьман Мазепа – Князь Священної Римської імперії // ВШ. – 1953. – № 7. – С. 27–31; *Його ж.* Жінки в житті Мазепи // ВШ. – 1954. – № 6. – С. 43–54; № 7. – С. 50–57; № 8. – С. 49–57.
58. *Його ж.* До історії роду Орликів // ВШ. – 1952. – № 9. – С. 27–33.
59. *Його ж.* Бій під Полтавою: історичний фон // ВШ. – 1954. – № 9. – С. 54–63; № 10. – С. 55–63.
60. *Щербаківський В.* Московські теорії і україн-

ський нарід // ВШ. – 1952. – № 9. – С. 22–26.
61. *Його ж.* Матеріали до висвітлення південного походження слова «Русь», як нашого народного імені // ВШ. – 1953. – № 5. – С. 29–34.
62. *Його ж.* Чи тримененний хрест із скісним підніжком – національний хрест України? // ВШ. – 1952. – № 11. – С. 33–34.
63. *Янів В.* Українська духовність у творах Костомарова // ВШ. – 1953. – № 12. – С. 22–26.
64. *Його ж.* Новий становий лад у СССР // ВШ. – 1953. – № 10. – С. 16–22; *Його ж.* Проблема безкласового суспільства в СССР // ВШ. – 1953. – № 9. – С. 21–26.
65. *Його ж.* Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду // ВШ. – 1953. – № 6. – С. 20–24; № 7. – С. 17–23.
66. *Його ж.* Сліди в'язничних переживань у Шевченковій поезії // ВШ. – 1954. – № 1. – С. 33–43.
67. *Його ж.* Суспільний лад і психологія народу // ВШ. – 1953. – № 11. – С. 22–28; *Янів В.* Соціяльні інстинкти українців // ВШ. – 1954. – № 5. – С. 35–42; № 6. – С. 36–42.
68. *У побідному* поході на Київ (спогади учасника) [серпень 1919 р.] // ВШ. – 1951. – № 8. – С. 30–33; № 9. – С. 23–26; *Сірий Й.* Командир сірої дивізії (спогад з 1918 р.) // ВШ. – 1952. – № 5. – С. 37–39.
69. *Токаржевський-Карашевич І., князь.* Царгородські спомини (1919–1921 рр.) // ВШ. – 1952. – № 7. – С. 25–34.
70. *Правобережний Ф. П.* «Добровільна» колективізація (спогади) // ВШ. – 1952. – № 2. – С. 31–32.
71. *Аркас М.* Із «родинної хроніки» // ВШ. – 1954. – № 11. – С. 77–80.
72. *Щербаківський В.* Пам'яті Василя Григоровича Кричевського (мемуари) // ВШ. – 1954. – № 1. – С. 44–52; № 2. – С. 79–85; № 4. – С. 74–84; № 7. – С. 73–82; № 8. – С. 63–72.
73. *О-ко П.* Чотири роки під слідством [спогади] // ВШ. – 1952. – № 11. – С. 35–37; № 12. – С. 32–33; 1953. – № 1. – С. 33–36; № 2. – С. 35–37; № 3. – С. 35–36; № 4. – С. 32–34; № 5. – С. 38–39; № 6. – С. 29–31; № 8. – С. 35–38; № 9. – С. 35–38; № 11. – С. 38–40; № 12. – С. 38–40.
74. *Стецько Я.* У спільному фронті з воюючою Батьківщиною (з промови Я. Стецька до українців США і Канади на зустрічі 2 і 3 серпня ц. р. в Торонто) // ВШ. – 1952. – № 10. – С. 7–10.
75. *В-ий І.* Політичні цілі ОУН під час Другої світової війни // ВШ. – 1952. – № 5. – С. 22–25; *Розвиток* українського визвольного руху // ВШ. – 1952. – № 4. – С. 20–23; № 5. – С. 26–30.
76. *Кубанець.* Кривава розправа над Кубанською Краєвою Радою [листопад 1919 р.] // ВШ. – 1952. – № 10. – С. 20–25.
77. *Українська* жінка-революціонерка [О. Басараб] // ВШ. – 1952. – № 2. – С. 1–3.
78. *Савка М.* Важкий, але блискучий шлях (у 50-річчя «Визвольного шляху») // ВШ. – 1997. – № 8. – С. 10–16.

SUMMARY

In article is dedicated to the first period of existence of the Ukrainian social-political and scientific-literary journal «Vyzvol'nyi shlyakh» («The Way of Liberation»), which were founded in Great Britain by the Ukrainian emigrants. The author considers a main political and economical causes of its evolution and broadening of the circle of its readers.